

„Jei bajoras iš pono dvarą išsitarnautų.“

FEODALINĖS TEISĖS APRAIŠKOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE XV AMŽIUJE– XVI AMŽIAUS VIDURYJE

Rimvydas Petrauskas

Vilnius

Šio straipsnio pavadinimas yra kiek sutrumpintas Pirmojo Lietuvos Statuto III skyriaus 15 straipsnio pavadinimo vertimas: „А если бы шляхтич выслужил под паном albo под князем именье а хотел с ним проч пойти.“¹ Vienalaikiamė lotyniškame vertime šio straipsnio pavadinimas perteiktas kur kas lakoniškiau ir talpia: „De iure feudali et de vassallis.“² Rusėniškas straipsnio pavadinimas labiau atitinka Statuto straipsnio turinį, tačiau lotynišką vertinys atkreipia dėmesį į vartojamas vakarietiškas feodalinės teisės kategorijas. Pastaruoju metu feodalizmo tema europinėje medievistikoje išgyvena savotišką renesansą, ypač po kontroversiško Susanos Reynolds veikalo pasirodymo ir jo sukeltos diskusijos³. Vienas svarbiausių šios diskusijos rezultatų yra išvada, kad negalima ieškoti vieno įvairiems laikotarpiams ir skirtingoms teritorijoms galiojančio feodalizmo apibrėžimo. Net ir Vakarų Europoje šis reiškinys buvo labai dinamiškas ir smarkiai kito – priklausė nuo įvairių politinių, socialinių ir ekonominių sąlygų⁴. Istoriografijoje plačiai diskutuojama dėl naujų teorijų, aptariančių apie 1 000-uosius metus įvykusią „feodalinę revoliuciją“ (Thomas N. Bissonas) ar XI–XII a. „feodalinę transformaciją“ (George DUBY)⁵. Kartu konstatuota, kad šalia feodaliųjų ryšių kilmingųjų visuomenėje svarbų vaidmenį visais laikais vaidino kitokio pobūdžio asmeniniai santykiai tarp žmonių, nebūtinai susiję su

¹ Pirmasis Lietuvos Statutas. T. II, d. 1: Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis / Parengė S. Lazutka ir kt. Vilnius, 1991 (toliau – PLS), p. 116.

² Ibidem, p. 117.

³ Reynolds S. Fiefs and vassals: the medieval evidence reinterpreted. Oxford, 1994. Plg. Fried J. Debate // German Historical Institute London. Bd. 19/1. 1997, p. 28–41.

⁴ Die Gegenwart des Feudalismus / Hrsg. von N. Fryde, P. Monnet, O. G. Oexle. Göttingen, 2002; Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz / Hrsg. von J. Dendorfer und R. Deutinger. Ostfildern, 2010; Feudalism. New landscapes of debate / Ed. S. Bagge, M. H. Gelting and T. Lindkvist. Turnhout, 2010.

⁵ Bisson T. N. The „Feudal Revolution“ // Past and Present. Vol. 142. 1994, p. 6–42 (*feudal revolution*); DUBY G. La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise. Paris, 1953 (*mutation féodale*). Plg. komentarus: Barthélemy D., White S. D. // Past and Present. Vol. 152. 1996, p. 196–223.

žemės valdos perdavimu ir priesaikos ritualu⁶. Taip pat pabrėžiama XII ir XIII a. Europoje įvykusių pokyčių raštvedybos srityje svarba – iki tol kone be išimties žodiniais teisiniais papročiais reguliuoti feodaliniai santykiai pamažu įgauna aiškesnę struktūrą⁷. Šių tyrimų išvados skatina grįžti prie feodalinų santykių ir feodalinės teisės Lietuvoje klausimo ir naujai įvertinti šaltinių duomenis apie šios teisės sampratą.

Feodalinės teisės apraiškos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriografijoje nagrinėtos tik sporadiškai. Neskaitant marksistinės istoriografijos, kurioje egzistavo specifinė, viską apimanti ir todėl nepreciziška feodalizmo samprata⁸, feodalinės teisės problema išsamiau analizuota tik keliuose straipsniuose ar monografių skyriuose⁹. Stambesniuose veikaluose dažniausiai pasitenkinama teiginiu, kad Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje¹⁰, Vakarų Europos tipo feodalizmas leno teisės pagrindu niekada nesusiformavo ir čia jį pakeitė kitokio pobūdžio ryšiai tarp žmonių.

Šiame straipsnyje bus vartojama leninio tipo feodalizmo sąvoka, apibūdinanti asmeninės ištikimybės ir žemės valdos perdavimo saistomą dviejų kilmingųjų – senjoro ir vasalo – tarpusavio santykį¹¹. Yra ir platesnis feodalizmo apibrėžimas, kuris apima žemėvaldos principais grįstą Viduramžių visuomenės socialinę struktūrą¹². Feodalinų santykių siaurąją prasme raida Vidurio Rytų Europoje

⁶ *Eickels van K.* Tradierte Konzepte in neuen Ordnungen. Personale Bindungen im 12. und 13. Jahrhundert // *Ordnungskonfigurationen im hohen Mittelalter* / Hrsg. von B. Schneidmüller und S. Weinfurter. Sigmaringen, 2006, S. 93–125.

⁷ *Spieß K.-H.* Formalisierte Autorität. Entwicklungen im Lehnrecht des 13. Jahrhundert // *Historische Zeitschrift*. Bd. 295. 2012, S. 62–77.

⁸ Plg. *Jurginis J.* Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962.

⁹ *Baranowski I. T.* Z dziejów feudalizmu na Podlasiu. Rajgrodzko-Goniądzkie „państwo“ Radziwiłłów w pierwszej połowie XVI wieku // *Przegląd Historyczny*. T. 4. 1907, s. 62–74, 158–169; *Łowmiański H.* Zagadnienie feudalizmu w W. Księstwie Litewskim // *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu historyków polskich w Wilnie*. T. 1. Lwów, 1935, s. 209–219; *Ja-worski I.* Zagadnienie feudalizmu litewskiego i zachodniego // *Ibidem*, s. 220–227; *Norkus Z.* Maxo Weberio feodalizmo samprata ir Lietuvos istorija // *Lietuvos istorijos studijos*. T. 4. 1997, p. 44–54; *Gudavičius E.* Mindaugas. Vilnius, 1998, p. 87–92 (sk. „Feodalizmo samprata“); *Kiaupienė J.* „Mes, Lietuva“. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas). Vilnius, 2003, p. 38–49 (sk. „Feodalizmas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a.: norma ar fenomenas?“).

¹⁰ Žr. apžvalgą: *Gawlas S.* Dlaczego w Polsce nie było feudalizmu lennego // *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*. T. 58. 1998, s. 101–123; *idem.* Die Probleme des Lehnswesens und des Feudalismus aus polnischer Perspektive // *Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs* / Hrsg. von M. Borgolte. Berlin, 2001, S. 97–123. Kitokia situacija buvo Viduramžių Čekijoje: *Kowalewski K.* Rycerze, włodycy, panosze. Ludzie systemu lennego w średniowiecznych Czechach. Warszawa, 2009.

¹¹ Žr. naujesnę sintezę: *Spieß K.-H.* Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter. Idstein, 2002.

¹² Plg. pamatinį veikalą: *Bloch M.* La société féodale. T. 1–2. Paris, 1939–1940. Kiti svarbūs

kai kuriais aspektais esmingai skyrėsi nuo pokarolingiškaisiais laikais Vakaruo-
se susiformavusio feodalizmo: nebūta teisinių papročių reglamentuotos ir vieša
ceremonija įprasminotos feodalinės sutarties (homagiumas / pasidavimas globai,
ištikimybės priesaika ir senjoro vasalui suteikiama žemės valda – lenas), kurios
metu sukuriamas specifinis asmeninis tarpusavio ryšys tarp senjoro ir vasalo.

Tačiau diferencijuotai nagrinėjant visuomenės raidą, atsižvelgiant į skirtumus
atskiris laikotarpiais skirtingose teritorijose, galima ir toliau į rytus esančiuose
Europos regionuose išvelgti leninio tipo feodalizmo apraiškų. Istoriografijoje
kilmingųjų luomo teisinė padėtis Lietuvoje sudarius uniją su Lenkija paprastai
apibendrinama pasinaudojus įsitvirtinusi, bet retai kada kritiškai vertinamu
teiginiu apie „lenkų bajorų teisių“ plėtrą. Atsisakius tokio išankstinio ir neretai
anachronistinio požiūrio į tariamai vienkryptį ir nuoseklų bajorų luomo vysty-
mąsi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, aiškėja, kad, nepaisant lenkų įtakos,
kuri skirtingais laikotarpiais reikėsi nevienodai, galime matyti ir ryškių skir-
tumų tarp lietuvių ir lenkų bajorijos vėlyvaisiais Viduramžiais. Antai Lietuvoje
niekada nesusiformavo Lenkijai tokia būdinga „heraldinės giminės“ samprata,
o bajorų giminės struktūra Lietuvoje esmingai skyrėsi nuo to meto lenkiškos¹³.
Todėl, nepaisant griežtų teiginių, kad leninio tipo feodalizmo Lenkijoje ir Lietu-
voje niekada nebūta, verta patikrinti šaltiniuose vis dėlto aptinkamas užuominas
apie šį reiškinį. Taip žvelgiant paaiškėja, kad tam tikra feodalizmo sankloda (le-
ninė struktūra, kilmingųjų titulai) vienu metu buvo svarbi Lietuvos kilmingųjų
socialinės tikrovės dalis.

Straipsnį sudaro dvi dalys. Pirmoje nagrinėjami feodalinio tipo santykiai Lie-
tuvos kilmingųjų visuomenėje. Antroje analizuojami konkretūs sąvokos „feoda-
linė teisė“ (*ius feodali*) vartojimo atvejai XV–XVI a. vidurio Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės visuomenėje.

konceptualūs veikalai, skirti feodalizmo problemai: *Milteis H.* Lehnrecht und Staatsgewalt. Weimar, 1933; *Brunner O.* Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter. Wien, 1965 (5. Aufl.); *Boutruche R.* Seigneurie et féodalité. T. 1–2. Paris, 1968–1970; *Гуревич А. Я.* Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. Москва, 1970.

¹³ Plačiau žr. *Petrauskas R.* Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia. Vilnius, 2003; *idem.* Związki personalne między możnowładztwem Polski i Litwy od końca XIV do połowy XVI wieku // *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowoczesnych* / Red. W. Bukowski i T. Jurek. T. 1. Kraków, 2012, s. 479–496.

FEODALINIAI RYŠIAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS
KUNIGAİKŠTYSTĖS KILMINGŲJŲ VISUOMENĖJE

Su feodالية teise lietuviai anksčiausiai susidūrė Livonijoje, kur, skirtingai nuo Vokiečių ordino teritorijos Prūsijoje, egzistavo labiau išplėtotą feodalitynų ryšių struktūra. 1268 m. į Livoniją veikiausiai po vidinių kivirčių, kurie prasidėjo 1263 m. nužudžius karalių Mindaugą, atvykęs lietuvių kilmingasis iš Našios Šiukšta (*Suxe*), krikšto metu priėmęs Mikalojaus vardą, sudarė sutartį su Rygos arkivyskupu Albertu. Iškilmingo akto bažnyčioje metu gausių, kaip pažymėta, liudytojų akivaizdoje lietuvių didikas perleido iš tėvų paveldėtą žemės valdą Našioje Rygos arkivyskupui, atgaudamas tas valdas iš vyskupo rankų kaip leną (jį priėmė ir nedalyvaujančio, bet dokumente paminėto brolio vardu)¹⁴. 1209 m. Rygos vyskupui panašiai savo žemes sutiko užrašyti stačiatikis Jersikos kunigaikštis Vsevolodas, atgal priimdamas jas kaip suteiktą leną¹⁵. Šioje sutartyje minimas įvesdinimo (investitūros) ženklas – iš vyskupo rankų gautos trys vėliavos – rodo, kad tokios ceremonijos metu naudota vakarietiška feodalitynės sutarties simbolika.

Po 1253 m. karūnacijos paskelbtuose Lietuvos karaliaus Mindaugo dokumentuose Livonijos ordinui minimos lietuvių valdovo pavaldiniams suteiktos beneficinitys valdos¹⁶. Taip pat 1323 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiške Šiaurės Vokietijos miestams sakoma: „<...> riterius ir ginklanešius, jei panorės pasilikti, apdovanosiu daiktais ir valdomis, kaip dera.“¹⁷ Šios šaltinių vietos rodo, kad valdovų aplinkoje egzistavo beneficinitys valdų užrašymo samprata, o galbūt ir praktika. Tiesa, nėra duomenų, kad toks pavaldinių apdovanojimo būdas Lietuvoje iki XIV a. pabaigos būtų virtęs sisteminga didžiųjų kunigaikščių socialinės politikos dalimi. Reikšmingesnes beneficijas paprastai gaudavo tik įta-

¹⁴ Perlbach M. Urkunden des Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryskischen Bibliothek // Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Bd. 13. 1886, S. 17–18 (<...> omnem hereditatem suam <...> quam in prouincia Nalsen a progenitoribus suis noscitur possedissee, ad manus nostras <...> in ecclesia nostra coram summo altari presentibus G. comite Zuerinensi et H. domino Mangnopolensi cum multa numerositate fidelium libere resignauit et postmodum tam pro se, quam pro fratre suo absente recepit a nobis in feudum, prestitio nobis et ecclesie nostre fidelitatis publice sacramento).

¹⁵ Heinrichs Livländische Chronik / Bearb. von L. Arbusow und A. Bauer. Hannover, 1955, XIII/4. Liet. vertimas: *Henriks Latvis, Hermanas Vartbergė*. Livonijos kronikos / Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė J. Jurginis. Vilnius, 1991, p. 64.

¹⁶ Preussisches Urkundenbuch. Bd. 1/2 / Hrsg. von A. Seraphim. Königsberg, 1909, p. 70 (<...> sive a nobis teneantur in feudo <...>).

¹⁷ Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiskai / Parengė S. C. Rowell. Vilnius, 2003, p. 48 (*milites et armigeri, si manere voluerint, dotabo eos rebus et possessione prout decet*).

kingiausi ir valdovui artimiausi didikai, tokie kaip XIV a. antroje pusėje gyvenę Vaišvilas ar Jogailos svainis Vaidila¹⁸. Nėra aiškios ir šių užrašymų aplinkybės. Veikiausiai tai buvo valdovo atlygis žymesniems didikams už jų ištikimybę, tiesiogiai nesaistomas detalesnio tarnybos apibrėžimo. Šiuo požiūriu šių negausių beneficinių užrašymų negalime laikyti leninio tipo feodalinį sutarimų pavyzdžiais. Feodalinę sutartį labiau primena Vytauto dokumentas Vokiečių ordino didžiajam magistrui, kurį lietuvių kunigaikštis paskelbė pirmojo pabėgimo į Ordino teritoriją metu (1384). Šiame dokumente numatytas kunigaikščio pasidavimas Ordino globai, šio karinė parama ir išmaros teisė: „Taip pat visas žemes, kurios priklausė mūsų tėvui ir mums, noriai priimsime iš magistro ir jo ordino kaip leną, ir todėl turime minėtam didžiajam magistrui ir ordinui tarnauti su visais mūsų žmonėmis prieš visus ordino priešus, kur tik jie mums nurodys. <...> O jei taip nutiktų, kad mes ar mūsų palikuonys mirtų nepalikę sūnaus ar dukters, visos mūsų žemės turi atitekti ordinui.“¹⁹ Tie patys principai įrašyti ir Vokiečių ordino didžiojo magistro dokumente Vytautui, kuriame tiksliau apibūdinama feodalinė išmaros teisė (*in feudum illi collatum succedamus*)²⁰. Kad feodaliniai leniniai ryšiai lietuvių kunigaikščius galėjo sieti su gretimų kraštų valdovais, liudija ir 1377 m. Vengrijos ir Lenkijos karaliaus Liudviko Anžu laiškas, kuriame karalius teigė, kad jam tarnauti perėjo Podolės kunigaikščiai Aleksandras ir Borisas

¹⁸ 1387 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos dokumente Skirgailai minimas Lohoisko valsčius, kurį kadaise valdė Vaišvilas (*Jakubowski J. Opis księstwa Trockiego z r. 1387 // Przegląd Historyczny. T. 5. 1907, s. 45*); kitame 1387 m. Jogailos dokumente aptinkamas Dubrounos valsčius, priklausęs Vaidilai (Kodeks dyplomacyjny katedry i diecezji wileńskiej (toliau – KDKW) / Wyd. J. Fijałek i W. Semkowicz. Kraków, 1932–1948, s. 4–5 (1387)).

¹⁹ 1384 01 30 Vytauto Karaliaučiuje paskelbtas dokumentas: *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430* / Ed. A. Prochaska. Cracoviae, 1882 (toliau – CEV), p. 3–4 (*und das wir alle die land, die unsir vaters und unsir gewest waren, von im und sime orden mit willen czu einem lehen entphan welden, uff das her und der gancze ordin uns widder hulfen czu unsirn landen, mit sulchir undirscheit, das wir dem homeister vorgeschreiben und dem orden mit allen unsirn luiten widir alle betruuber des ordens, wo sie uns hin gebotin adir haben welden, sulden dinen <...> Gescheiis auch, das wir adir unsir nachkomelinge ane sone adir ane tochter sterben, so sollen alle unsir landt genczlich an den ordin gefallen*).

²⁰ 1384 01 01 Vokiečių ordino didžiojo magistro Marienverderyje paskelbtas dokumentas: *Codex epistolaris saeculi decimi quinti. T. 1* / Ed. A. Sokolowski et J. Szujski. Cracoviae, 1876, p. 1 (*postea expostulavit rogavitque, ut ei ad recuperandum patrimonium suum auxilio essemus, quod a nobis in feudum accipere vellet. <...> Inprimis statuimus, consenciente eo ipso duce Wygando, ut nos ordoque noster in feudum illi collatum succedamus; succedamus; si contigisset predictum ducem eiusque heredes legitimos et successores sine heredibus discedere, et si sepememoratus dux eius heredes et successores absque prole masculina, relicta filia vitam obiissent, nostrum erit eam necnon feudum protegere, illamque inito cum confratribus nostris consilio, spectabili viro seu marito equalis condicionis nubere; illa extincta sine ulla prole, feudum ad ordinem relabetur et marito nullum in illud erit ius*).

Karijotaičiai, kurie „Podolės kunigaikštystę su 11 pilių prijungė prie Vengrijos karalystės karūnos ir jas iš tos karalystės karūnos atgal gavo kaip leną“²¹.

Lietuvoje tik didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais (1392–1430) prasidėjo žemės valdų „suteikimo–patvirtinimo“ akcija, siekiant valdovo ir didikų santykiams, lig tol grįstiems daugiausia asmenine ištikimybe, pritaikyti feodalinės leninės visuomenės kategorijas. Beje, kiek anksčiau Podolės valdose tokią beneficinę politiką buvo pradėję vykdyti minėti kunigaikščiai Karijotaičiai²². Vytauto dovanojimus²³ galima interpretuoti kaip bandymą nauju pagrindu integruoti diduomenę, tradicinius asmenine ištikimybe besiremiančius valdovo ir kilmingųjų santykius perkelti į feodalinį senjoro ir vasalo lygmenį. Valdovas už tarnybą dovanodavo didikams žemių ir ši beneficinė politika juos galutinai pavertė valdovo vasalais. Kartu įvyko kilmingųjų alodinių valdų feodalizacija – valdovas patvirtindavo didikams jų senųjų (iš tėvų paveldėtų) žemių valdymą. Be kita ko, tai vedė prie svarbios feodalinės normos atsiradimo – išmaros teisės, t. y. išmirštančių vyriškosios linijos didikų giminių turtų perėjimo į valdovo rankas. Nors iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad abi pusės šio proceso metu kažką praradavo (valdovas domeno dalį, o didikai alodines teises), vis dėlto tai buvo naudingas susitarimas, kurio metu valdovas sustiprindavo ir „materializuodavo“ asmeninius ryšius su didikais, o šie, dar labiau priartėdami prie valdovo dvaro, užsitikrindavo galimybę tiesiogiai dalyvauti politiniuose procesuose. Kaip dar matysime, Vytauto valdų užrašymų dokumentai nėra vienodo tipo. Eksplicitiškai feodalinė teisė ir karinė tarnyba už žemės valdos suteikimą minima tik nedidelėje dalyje tokių dokumentų ir tik užrašymuose pasienio teritorijose. Todėl didžioji dalis Vytauto dovanojimų didikams ir bajorams atspindi ne karinį, bet politinį vasaliteto dėmenį – didysis kunigaikštis šiomis priemonėmis užsitikrina paramą ir ištikimybę.

Feodalinį kategorijų pažinimą XIV–XV a. sandūros Lietuvoje rodo Jogailą karūnavus Lenkijos karaliumi jam kaip LDK siuzerenui įteikti dalinių Lietuvos kunigaikščių homagialiniai dokumentai²⁴, kuriuose kunigaikščiai išvykstančiam

²¹ Halecki O. Przyczynki genealogiczne do dziejów układu krewskiego // Miesięcznik Heraldyczny. T. 14. 1935, s. 102 (*aplicuerunt coronam Ungarie et receperunt in feudum a corona dicti regni*).

²² Tęgowski J. Dokumenty Koriatowiczów władców Podola XIV wieku. Tendencje kulturowe Podola za Koriatowiczów // Tekst źródła. Krytyka – Interpretacja / Pod red. B. Trelińskiej. Warszawa, 2005, s. 227–237.

²³ Plg. gausią medžiagą: Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430 / Ed. J. Ochmański. Warszawa–Poznań, 1986 (toliau – Vitoldiana); Jablonskis K. Nauji Vytauto laikotarpio aktai // Praeitis. T. 2. 1933, p. 375–411; Kurtyka J. Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r. // Rocznik Przemyski. T. 40. Przemyśl, 2004, s. 127–269.

²⁴ Akta unji Polski z Litwą 1385–1791 / Wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. Kraków, 1932.

valdovui feodalinės teisės dvasia prisiekdavo asmeninę ištikimybę. Panašaus pobūdžio buvo ir 1392 m. Astravo dokumentas, kuriuo Vytautas pažadėjo ištikimybę Jogailai, už tai gaudamas teisės valdyti Trakų ir Lucko kunigaikštystes. Feodalinės leno teisės principų išmanymą Vytautas parodė ir Jogailos ginče su Mazovijos kunigaikščiais, kai pasisakė prieš reikalavimą asmeniškai prisiekti kiekvienam Mazovijos kunigaikščiui. Buvo pasitenkinta tik dinastijos vyresniojo priesaika karaliui²⁵. Iš visko sprendžiant, Vytautas savo ryšį su Jogaila suvokė būtent kaip feodalinį, nes po 1401 m. lietuvių kunigaikščių homagialinių priesaikų serijos Jogailai daugiau tokių dokumentų Lietuvoje neaptinkame, o tai rodo, kad nuo tol Jogaila Lietuvoje galėjo turėti tik vieną vasalą – Vytautą²⁶.

Pačioje Lietuvoje egzistavę valdovo ir jo kilmingų pavaldinių santykiai tik iš dalies atitiko vakarietiškos feodalinės tvarkos nuostatas. Labiausiai trūko specialia ceremonija įprasminamos abipusės teisės ir pareigos deklaruojančios feodalinės sutarties. Karinė tarnyba valdovui ir toliau buvo suvokiama kaip visų kilmingųjų pareiga, kad ir kokia būtų žemės valdymo forma. Tarnauti reikėjo tiek turint paveldėtą, tiek gautą beneficinių valdų, todėl ši tarnyba netapo išskirtiniu feodalinės sampratos požymiu. Tiesa, kaip rodo nauji tyrimai, ir Europoje karinė tarnyba toli gražu ne visada buvo privalomas feodalinės sutarties punktas²⁷.

Naujos prielaidos plėtotis „lietuviškam feodalizmui“ (leno teisės pagrindu) atsirado XV a. antroje pusėje. Tai lėmė to meto politinė ir socialinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raida – nuolatinio valdovo rezidavimo Lietuvoje stoka ir diduomenės valdžios ir stambiosios žemėvaldos plėtojimas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų pasaulyje plito nauja socialinė tvarka, kurios pagrindinis požymis – dalis smulkiosios ir vidutinės bajorijos tiesiogiai subordinuojama diduomenės valdžiai. XV a. antros pusės šaltiniuose aptinkame specifinę bajorų grupę, kuri tarnavo didikams pagal feodalinę teisę (*iure feudali*). Ši socialinė bajorijos grupė galėjo atsirasti dviem būdais – dalį tarnybinių bajorų su jiems suteikiamais stambiais žemės valdų kompleksais didikai gaudavo iš didžiojo kunigaikščio. Kitą kilmingų vasalų grupę didikai susidarydavo patys – tėvonijose savarankiškai skirdami valdas savo tarnams.

Kaip tik tuo metu paplitęs „pono“ titulas atspindi didikų valdžios jų kuriamoje teritorijose pobūdį. Apie 1485 m. valdovo Kazimiero Jogailaičio rašytas laiškas Kauno seniūnui Stankui Kostevičiui atskleidžia, kad smulkūs bajorai kartais

²⁵ Codex epistolaris saeculi decimi quinti. T. 2 / Ed. A. Lewicki. Cracoviae, 1891, p. 241–244; CEV, s. 904–905. Žr. Prochaska A. Hołdy mazowieckie. Kraków, 1905, s. 55–56.

²⁶ Plačiau žr. Petrauskas R. Monarcha i wasal: Witold a unia horodelska (spaudoje).

²⁷ Deutinger R. Das hochmittelalterliche Lehnswesen: Ergebnisse und Perspektiven // Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz, S. 464–465.

pereidavo tarnauti didikams ištisomis šeimomis: bajorai Nartautaičiai skundėsi, kad juos varo į tarnybą, nors jie buvo *у племени пану Станку Судвоевичу*²⁸. Trys broliai Petkevičiai tarnavo Vilniaus vaivada Aleknai Sudimantaičiui²⁹. Galima manyti, kad XV a. antroje pusėje Lietuvoje pradėjo plisti smulkiųjų bajorų „mediatizacijos“ paprotys. Tokie bajorai, siekdami sustiprinti savo socialinę padėtį ir gauti naujų žemių, pereidavo tarnauti didikams, galbūt net gaudavo jų herbų. Didikai skirdavo juos savo dvarų valdytojais (pavyzdžiui, 1490 m. minimas Mikalojaus Radvilaičio dvaro pareigūnas – Raigardo valdytojas³⁰), patikėdavo kitas administracines funkcijas (1460 m. Albertas Jonaitis Manvydas siuntė savo bajorus nustatyti ribų tarp jo ir Vilniaus arkidiakono Motiejaus valdų³¹), iš jų sudarydavo būrius karinėms ekspedicijoms. Tokių atvejų dar daugiau žinome geriau dokumentuotame XVI a.³²

Ypač reikšminga bajoriška palyda buvo reprezentaciniu aspektu. Pasirodydamas apsuptas didesnio žmonių būrio, didikas kasdienėje situacijoje demonstruodavo savo valdžios išskirtinumą. Šalia giminaičių ir draugų tai buvo ta aplinka, kurioje didikai saugiai gyvendavo net ir būdami opozicijoje valdovui. Kita vertus, su tokia palyda didikai galėjo deramai pasirodyti tarptautiniuose suvažiavimuose, jaustis lygiaverčiais visuotinio kilmingųjų luomo atstovais. Antai iš vieno Bavarijos hercogų dvare sudaryto išsamaus sąrašo sužinome apie 1475 m. Landshuto vestuvėse dalyvavusį Albertą Jonaitį Manvydą, kurio 50 žmonių palyda išsiskyrė iš kitų Lenkijos ir Lietuvos ponų³³. Tarnybinių bajorų didikų dvaruose vis gausėjo, todėl nenuostabu, kad viename 1488 m. dokumente minimas Petro Jonačio Mantigirdaičio dvaro maršalas³⁴. XV a. pabaigoje savo dvaro maršalus turėjo ir Žemaitijos seniūnas Jonas Kęsgailaitis bei Vilniaus vaivada

²⁸ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS). F. 256-2272-2273.

²⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych (toliau – AGAD). Dok. perg., Nr. 7374 (1486 m. dokumente minimas jo „dvarionis“ (*дворянин*) Šimkus Petkevičius); AGAD. Dok. perg., Nr. 6725 (1489 m. dokumente – Stanislovas ir Žura Petkevičiai).

³⁰ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. Ordensfolianten 18b, p. 271–271v: *anwald czu Reygrot* (vienalaikiame lotyniškame vertime – *officialis*). 1487 m. Smolensko vietininkas Jonas Iljiničius laišką adresavo dvaro valdytojui (*служебник*) Stankui (LMAVB RS. F. 31-1234).

³¹ KDKW, p. 266–268.

³² Apie tokius bajorus ir jų tarnybą XVI a. pirmoje pusėje žr. *Sienkiewicz W.* Bojarzy-szlachta i ziemianie w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w 1. połowie XVI w. // *Zapiski Historyczne*. T. 48. 1983, s. 31–65.

³³ *Petrauskas R.* Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje // *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 1 / Sud. D. Antanavičius ir D. Baronas. Vilnius, 2008, p. 108.

³⁴ Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. Z. L. Radzimiński i in. T. 1. Lwów, 1887, s. 141–142.

Alekna Sudimantaitis³⁵. Dvaro maršalo institucijos atsiradimas rodo, kad didikai valdovo pavyzdžiu pradėjo formuoti savo dvarų organizaciją, kurios priešakyje stovėjo vyriausiasis dvaro pareigūnas.

Didikus ir jų bajorus (*armigeri alias boiari*) galėjo sieti įvairaus pobūdžio asmeniniai ryšiai, pradedant neformaliais draugystės (*amicitia*) bei giminytės ir baigiant labiau formalizuotais feodaliniais. Pastaruoju, mus čia dominančiu, atveju asmeninius ryšius būtinai turėjo papildyti daiktinis ryšys – bajorui už tarnybą paskirta žemės valda. Tik toks ryšys gali būti suvokiamas kaip feodalinis su visais iš to kylančiais padariniais – visų pirma bajoro teisminiu pavaldumu didikui. Valdovo galimybės kištis į tokius didiko ir jo bajoro santykius buvo ganėtinai ribotos. Tokius tarnybinius bajorus didikai galėjo netgi perleisti vienas kitam kartu su dovanojamais dvarų kompleksais, kaip tai 1492 m. padarė Sofija Manvydaitė Radvilienė, nurodydama, kad bajorų nepaklusnumo atveju juos savo autoritetu sutramdyti turėtų jos vyras Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila³⁶. Didysis kunigaikštis, suteikdamas didikams didesnes teritorijas, kartu perduodavo ir vietas bajorus³⁷. Be abejo, tarnybiniai bajorai išsaugojo išieivystės teisę, tačiau pasitraukimo atveju, jei tik ankstesnėje privilegijoje nebūdavo nurodyta kitaip, jie netekdavo suteiktų valdų. Būtent tokia situacija ir aptariama pradžioje cituotame Statuto straipsnyje. Tačiau nekelia abejonių, kad tokia tvarka teisinių papročių jau buvo sureguliuota anksčiau.

IUS FEODALI SĄVOKA XV IR XVI A. LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS DOKUMENTUOSE

Čia aptartos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų visuomenės raidos kontekste toliau nagrinėsime sąvokos *ius feodali* vartojimą XV ir XVI a. dokumentuose. Pirmą kartą šią sąvoką aptinkame didžiojo kunigaikščio Vytauto kanceliarijoje XV a. antrame dešimtmetyje. Formulė *iure tamen feodali alias lenskim* vartota kai kuriose žemės valdų suteiktyse³⁸. Atkreiptinas dėmesys, kad tokiu

³⁵ Codex Mednicensis seu Semogitiae Dioecesis / Coll. P. Jatulis. T. 1. Roma, 1984, p. 100 (1457); AGAD. Dok. perg., Nr. 6725 (1489).

³⁶ AGAD. Dok. perg., Nr. 7386.

³⁷ 1494 06 02 didysis kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis patvirtino Onai Martynienei Goštautienei Dorohobužą „su vietos bajorais“ (*cum boyaris terrigenis*), kurį prieš tai valdė Jonas Goštautas ir jo sūnus Martynas (AGAD. Dok. perg., Nr. 4784).

³⁸ *Ius feodali* vartojimas Vytauto dokumentuose: Vitoldiana, Nr. 90 (1416, Palenkė), 100 (1424, Palenkė), 111 (1428, Palenkė), 113 (1429, Palenkė), 114 (1429, Palenkė), 115 (1429, Palenkė) ir kt. Tai toli gražu ne visos Vytauto suteiktys *ius feodali* pagrindu, nes didžioji dalis Vytauto dokumentų bajorams neišliko arba išliko tik registrų ar sutrumpintų nuorašų forma.

pagrindų žemės valdos užrašomos tik smulkiesiems ar vidutiniams bajorams ir tik periferinėse srityse (Palenkėje³⁹, veikiausiai ir Podolėje). Nors dokumentuose minima nuo tų žemių atliktina karinė tarnyba, vis dėlto pagrindinis dovanojimo motyvas veikiau buvo numatoma kolonizacinė veikla menkai apgyvendintame pasienio regione. Paprastai valdovo dokumente teigiama, kad valda suteikiama *omni iure et dominio hereditario et feodali alias lenskie(m)* arba *perpetuo et in aevum iure et dominio hereditario et feodali alias lenskie(m)*⁴⁰. Verta pridurti, kad gavėjas galėjo būti ne tik individualus asmuo, bet kartais ir asmenų grupės, kaip 1428 m. apdovanoti šeši broliai⁴¹. Kitas svarbus motyvas buvo politinis – suteiktys leno teisės pagrindų valdovui buvo dar viena priemonė stiprinti savo pozicijas ginčytinose (Palenkės atveju – su Mazovija) pasienio teritorijose. Valdovas atvykstantiems svetimšaliams riteriams dovanojo valdas, tačiau išsaugojo žemėvaldos kontrolę, taip pat nepažeidė Lietuvos didikų interesų, kurie tų dovanojimų veikiausiai netraktavo kaip neformalaus indigenato pažeidimo. Taigi preciziška feodalinė norma Vytauto laikais pasitaiko tik sporadiškai, todėl reikia aiškiai skirti platesnę beneficinę didžiojo kunigaikščio politiką ir su tuo susijusias socialines feodalizmo praktikas nuo konkretaus rašytinio leno teisės instituto. Tokią pačią tendenciją – vėlyvą perėjimą nuo aiškiau neartikuluotos beneficinės politikos prie užrašymų leno teisės pagrindų – tyrinėtojai aptinka (tik daug didesniu mastu) ir kituose periferiniuose Europos regionuose⁴². Taigi reikia atsižvelgti į vėlai prasidėjusią ir iš pradžių gana lėtą rašytinio dokumento sklaidą Lietuvos visuomenėje. Prisimindami Vakarų Europos istoriografijoje konstatuotą tik palengva įvykstantį perėjimą prie feodaliųjų susitarimų užrašymo, galime manyti, kad ir to meto Lietuvoje nemaža dalis su žemėvalda susijusių aktų liko žodinių teisinių papročių srityje.

Po Vytauto mirties valdovo dovanojimų su formule *iure feodali* XV a. nebeaptinkame. Tačiau XV a. antroje pusėje sąvoka *ius feodali* pereina į Lietuvos diduomenės dokumentaciją ir žymi santykius tarp didikų ir jų bajorų. Toks buvo 1471 m. Mikalojaus Nemiraičio dokumentas žmonai Elžbietai ir Iškoldės baž-

³⁹ Plg. Kasperowicz A. Nadania wielkiego księcia Witolda dla rycerstwa na Podlasiu // Między Polską a Rusią / Pod red. M. Starnawskiej. Siedlce, 2004, s. 111–117; Михайловський В. Західне Поділля під володінням Вітовта у 1411–1430 роках: надавча політика у світі документів // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Т. 2. Київ–Львів, 2004, с. 110–128.

⁴⁰ Pavyzdžiui: Vitoldiana, Nr. 90, p. 86.

⁴¹ Ibidem, Nr. 111, p. 102.

⁴² Auge O. Hominium, tributum, feudum. Zu den Anfängen des Lehnswesens im Nordosten des Reiches bis 1250 // Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz, S. 195–215. Autorius teigia, kad šiaurės rytinėse vokiečių žemėse suteikčių leno teisės pagrindų ima gausėti tik nuo XIII a. pradžios.

nyčiai, kuriame teigiama, kad jo Iškoldės dvarui priklausantys bajorai tarnauja *ex iure feudali*⁴³. Ten pat nurodyta, kad tie bajorai ir tarnai (*boyari et servitores*), dokumente sugrupuoti pagal tam tikras vietas (*Zuchowiczzi, Thuhanowczy, Lissiczzi*) karinio šaukimo ir žygių metu, apsiginklavę savo lėšomis, sudaro du dalinius („ietis“)⁴⁴. Akivaizdu, kad čia turima omenyje kiek anksčiau minėta didikams tarnaujančių bajorų grupė, kuriai buvo atlyginama žemės valdos suteikimu. Deja, iš šio laikotarpio išliko labai nedaug privačių didikų dokumentų, todėl negalime analizuoti konkrečių atvejų, kaip ir kokių pagrindų tos valdos buvo suteikiamos. Straipsnio pradžioje cituotas 1529 m. Statuto skyrius buvo pirmasis ir vienintelis rašytinis šių santykių teisinio reguliavimo atvejis. Iš visko sprendžiant, didžioji dalis tokių sandorių buvo sudaroma žodžiu ir nereikalavo specialaus raštiško apiforminimo. Bet kuriuo atveju galima manyti, kad tokia *ius feudali* vartojimo tradicija išliko iki pat Pirmojo Lietuvos Statuto epochos. Taigi sąvokos lenas (*feudum*) ir vasalas (*vassallus*) tuo metu apibūdino santykius ne tarp didžiojo kunigaikščio ir bajorų, bet tarp didikų ir bajorų.

Valdovo dokumentuose „leno teisės“ sąvoka (beje, šįkart rusėnų kalba) dar kartą pasirodo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto laikais. Pavyzdžiui, 1558 m. valdovo privilegijoje dvaro stalininkui Bagdonui Steckavičiui suteikiamos tarnybos „leno teise“ (*правом ленным*)⁴⁵. Šiame dokumente esanti išlyga dėl tų tarnybų paveldėjimo atskleidžia konkretų leno teisės ypatumą. Privilegijoje nurodoma, kad paveldėti gali žmona, vaikai ir „vyriškos lyties palikuonys“ (*потомьки ихъ мужьчыного рожаю*). Tokią sampratą patvirtina ir kiti gana gausūs to laikotarpio (1550–1571 m.) Žygimanto Augusto užrašymai, kuriuose suteikiant ištarną leno teisės pagrindų visuomet eksplicitiškai nurodomas paveldėjimo apribojimas vyriškąja linija⁴⁶. Pasitaikydavo, kad valdovo privilegija būdavo suteikiama kartu su asmens nobilitacija⁴⁷. Tai, kad tam tikrais atvejais tokią sampratą buvo galima kiek modifikuoti, rodo 1568 m.

⁴³ KDKW, p. 317 (*quas expeditiones boyari et servitores ei Hiskolth curie nostre associati in impensis et apparatu, ut premisum est, propriis implere tebeuntur et debebunt ex iure feudali*).

⁴⁴ Ibidem, p. 316 (*duas hastas pro expeditione belli solitas ordinare et expedire debebit, ad quas bellorum expeditiones seu terrestria negocia boyari et servitores Zuchowiczzi et Thuhanowczy et Lissiczzi et quicunque alii ad eandem Hiskolth spectant et pertinent cum apparatibus, sumptibus et impensis propriis se debent et debebunt expedire*).

⁴⁵ Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 37 / Parengė D. Baronas. Vilnius, 2011, Nr. 109, p. 189–190.

⁴⁶ Ibidem, Nr. 174, 181, 261, 376, 499; Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 51 / Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas. Vilnius, 2000, Nr. 13, 48, 82a, 94, 103, 106, 107, 110, 117, 123, 125 ir kt. Įdomu, kad viena tokia privilegija buvo suteikta amatininkui „siuvėjui (*хрaвuу*) Simonui Sabinkai“ (ibidem, Nr. 94, p. 120–121).

⁴⁷ Ibidem, Nr. 117, p. 160–161.

dokumentas, kuriame minima valda *prawem lennym*, o valdovas sutinka šią teisę „pagerinti“, pripažindamas kai kurias paveldėjimo teises merginoms ir tolimiesiems giminaičiams⁴⁸. Iš kiek vėlesnių laikų žinomi valdovo Stepono Batoro dokumentai, kuriuose minimi ankstesni Žygimanto Augusto užrašymai „leno teise“⁴⁹. Kai kuriuose minimi prašymai leisti tas valdas parduoti, nes pagal tą teisę be valdovo leidimo disponuoti jomis negalima. Už šio tyrimo chronologinių ribų yra tolesnė tokios teisės plėtotė, kaip antai gana gausūs Stepono Batoro užrašymai leno teisės pagrindu Livonijoje XVI a. devinto dešimtmečio viduryje⁵⁰.

Tai, kad po 1529 m. feodalinė terminija išnyksta iš didikų ir bajorų tarpusavio santykių, byloja apie svarbius pokyčius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų luomo viduje. XVI a. pradžioje Lietuvos diduomenės atstovų gauti feodaliniai titulai (kunigaikščiai, grafai)⁵¹ atspindėjo tendenciją įteisinti faktiškai jau egzistuojančią diduomenės valdžią bajorijos atžvilgiu. Tačiau tuo metu Žygimantas Senasis ir jo aplinka atrado veiksmingų priemonių pristabdyti diduomenės valdžios bei socialinio sluoksniavimosi kilmingųjų luomo viduje stiprėjimą. Tais pačiais 1529 m., kaip ir Pirmasis Lietuvos Statutas, buvo paskelbti du tarpusavyje susiję valdovo įsakai. Vienu jų Radvilų bajorai, gyvenantys Goniondzo pavieta, „amžiniems laikams“ buvo atleisti nuo teisinio pavaldumo savo senjorams. Kitu įsaku Žygimantas Senasis garantavo, kad bajorai ateityje nebus atiduodami ponų ir kunigaikščių valdžion⁵². Taip pat ir čia jau ne kartą cituotame 1529 m. Lietuvos Statuto straipsnyje valdovas įsikiša į didikų ir jų tarnybinių bajorų santykius – savo tarnui dvarą užrašyti norintis didikas privalo dokumentą patvirtinti valdovo kanceliarijoje⁵³. Taip valdovui pavyksta savo rankose iš-

⁴⁸ Lietuvos Metrika. Viešųjų reikalų knyga 8 / Parengė D. Baronas ir L. Jovaiša. Vilnius, 1999, Nr. 64, p. 63–65.

⁴⁹ Метрыка Велікага Княства Літоўскага. Кніга Запісаў 70 / Пад. А. А. Мяцельскі. Мінск, 2008, Nr. 7, 41, 49, 178 ir kt.

⁵⁰ Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga 71 / Parengė D. Antanavičius. Vilnius, 2008, Nr. 6, 9–11, 15, 19–21, 23, 25 ir kt. (*iure feudi, in ius feudi*).

⁵¹ Halecki O. Die Beziehungen der Habsburger zum litauischen Hochadel im Zeitalter der Jagellonen // Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Bd. 36. 1915, S. 595–660; Petrauskas R. Titulas ir valdžia: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų savimonės pokyčiai XVI amžiaus pirmoje pusėje // Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha / Sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė. Vilnius, 2005, p. 35–46.

⁵² Semkowicz W. Wywody szlachectwa w Polsce XIV–XVII w. (Rocznik Towarzystwa heraldycznego. T. 3). Lwów, 1913, s. 242–244; Любавский М. К. Очерк истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно. Москва, 1915, с. 346–347.

⁵³ PLS. T. II, d. 1, p. 118 (*абыхмо то ему потвердили*). Iš esmės tos pačios normos pakartojamos ir kiek detalizuojamos Antrajame Lietuvos Statute (Статут Великого князьства Литовского 1566 года // Временник императорского Московского общества истории и древностей Российских. Кн. 23. Москва, 1855, sk. 3, str. 25).

laikyti žemėvaldos kontrolę ir užkardyti tolesnį feodalizacijos procesą Lietuvos kilmingųjų luomo viduje.

Leninio tipo feodalizmas Lietuvoje taip ir liko neišplėtotas reiškinys, o tai ir nenuostabu, pamenant, kad į Lietuvą ši socialinė tvarka atėjo vėlai. Be to, sudėtinga tarptautinė situacija, besibaigiant Viduramžiams, vertė konsoliduoti valstybės teritoriją ir neleido rasti savarankiškiems, didžiojo kunigaikščio suverenitetą galintiems riboti valdžios centrams. Lietuvos diduomenė feodالية teise tarnaujančių pavaldinių trūkumą ilgainiui ėmė kompensuoti kur kas mažiau formalizuotais ir atlyginimu žemės valdomis nesaistomais tarnybiniais ir klientiniais santykiais. Juolab tokių ryšių tarp didikų ir smulkesnių bajorų sistema tuo metu įsivyravo visoje Europoje⁵⁴, tapdama svarbia socialinių ryšių forma.

„WENN DER ADLIGE DAS GUT VON DEM MAGNATEN BEKOMMEN HÄTTE“:
DAS FEUDALRECHT IM GROSSFÜRSTENTUM LITAUEN VOM BEGINN DES 15.
BIS ZUR MITTE DES 16. JAHRHUNDERTS

Rimvydas Petrauskas

Zusammenfassung

Dieser Beitrag besteht aus zwei Teilen. Im ersten wird die Beziehungen des lehnrechtlichen Typus in der adligen Gesellschaft des Grossfürstentums Litauen behandelt. Im zweiten folgt dann die Analyse der konkreten Fällen der Verwendung der Bezeichnung „Feudalrecht“ (*ius feodali*) in den grossfürstlichen und adligen Dokumenten vom Beginn des 15. bis zur zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Zur Herrschaftszeit des Grossfürsten Vytautas (1392–1430) breitete sich in Litauen das System des Benefizialswesens aus, indem der Herrscher seinen Adligen die Güter für ihren Dienst schenkte. Durch diese grundherrschaftliche Aktion wurde die Relation zwischen dem Großfürsten und Adligen durch die Kategorien der Lehnverfassung ergänzt. In den 20-en Jahren des 15. Jahrhunderts finden wir in den grossfürstlichen Urkunden auch den Terminus *ius feodali* (Schenkungen *iure feodali alias lenskim*).

Die neuen Voraussetzungen zur Entfaltung des Lehnrechtes entstanden in Litauen in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Das Vorhandensein der an den hochadligen Höfen dienenden Kleinadligen (Bojaren) zeigen, daß in Litauen Ende des 15. Jahrhunderts die Ansätze zur Herausbildung der Lehnverfassung durchaus vorhanden waren. Schon im 14. Jahrhundert war der litauische Adel uneinheitliches Gebilde, die Entstehung der neuen sozialen Schicht (des Dienstadels) hat diese Schichtung noch vergrößert. Die Bojaren haben ihren Herren *iure feodali* gedient, also die Güter aus ihren Händen erhalten und in ihren Heerabteilungen sowie Hofverwaltung einen Dienst geleistet. So haben auch Termini des Ersten Litauischen Statuts (1529) – *feudum* und *vassallus* – nicht die Beziehungen zwischen dem Herrscher und den Adligen, sondern die Relation zwischen dem Hochadligen (*pan*, *baro*) und dem Adligen

⁵⁴ Klientelsysteme in Europa der frühen Neuzeit / Hrsg. von A. Mączak. München, 1988; *Mączak A.* Klientela. Nierformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w. Warszawa, 1994; *Kurtyka J.* Problem klienteli możnowładczej w Polsce późnośredniowiecznej // *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej* / Pod red. A. Radziwińskiego i J. Wroniszewskiego. Toruń, 1999, s. 47–124.

(*bojar, nobilis*) bezeichnet. In den grossfürstlichen Urkunden kehrt der lehnrechtliche Termin (bezeichnenderweise in der ruthenischen Sprache – *правом ленным*) erst zur Regierungszeit des Sigismundus Augustus (1548–1572) zurück.

Trotzt der vorherrschenden Skepsis in der Historiographie kann man somit feststellen, daß in der zweiten Hälfte des 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts die Feudalisierung ein wichtiges Merkmal der litauischen adligen Gesellschaft darstellte.